

Regionaal-historisch tijdschrift
20e jaargang / nummer 6
december 1988

Holland

de haardplaatsen bestond uit de voor de Romeinse Tijd gebruikelijke constructie van aardewerkscherven, afgedekt met klei. De andere haardplaats, diverse malen vernieuwd, was in eerste aanleg opgebouwd uit een kleilaag op een fundering van houten stammetjes en in de laatste fase uit met klei afgedekte scherven. Het gehele pakket was ca 60 graden gekanteld. Deze haardplaats behoort vermoedelijk tot de vroegste bouw-fase, waartoe ook een enkele staander kan worden gerekend. Tot een latere fase behoort een zorgvuldig gekonstrueerde drempel, die de ingang van het huis in de lange zijde in het westen aangeeft.

Het gehele woonareaal was bedekt met een laag sterk geoxydeerd veen, dat zeer veel aardewerk bevatte en wat verbrand botmateriaal. Verdere uitwerking van de gegevens zal hopenlijk resulteren in een reconstructie van de plattegrond van de gebouwen.
IPL, Leiden A.A. Abbinck

Voorburg In verband met nieuwbouw werd een klein onderzoek ingesteld op het terrein van het instituut Effatha. Dit terrein ligt binnen de muren van de Romeinse stad Forum Hadriani. Uit het onderzoek is gebleken dat Romeinse sporen en lagen op deze plek vrijwel geheel verstoord zijn door het omzetten van de grond in de Nieuwe Tijd. Waarschijnlijk hangt dit samen met de aanleg van greppels of grachten rond het landhuis Arentsburgh.

Middeleeuwen en later

Delft: Koornmarkt In de tweede helft van 1987 en het begin van 1988 is het derde en voorlopig laatste deel van de opgraving van het oude Gasthuis aan de Koornmarkt uitgevoerd. In 1985, het eerste onderzoeksjaar, werden het koor van de kapel en een deel van de begraafplaats onderzocht. In 1986 volgde het hoofdgebouw en in 1987 het achterterrein.

In tegenstelling tot de bodem onder het hoofdgebouw was het achterterrein zeer verstoord door funderingsresten uit de jongste periode van het gasthuis, met name uit de 19e en 20e eeuw. Met moeite kon aan de zuidoostzijde een gespaard gebleven deel van een 13e-eeuws houten huis worden vastgesteld: een kopgevel met deuropening en een deel van een hoek, een scheidingswand in de binnenruimte en een grote haard. De gevelwand kon over een lengte van zes meter gevolgd worden. De wandconstructie bestond uit houten palen met grote baksteenmoppen ertussen (steenformaat 31 x 15 x 8 cm). Dit huis bevond zich direct ten oosten van een vergelijkbaar houten huis dat in 1986 werd onderzocht (zie de Kroniek over 1986).

Aan de noordoostzijde bevond zich in de 14e eeuw een groot gebouw waarvan vier funderingsstiepen of poeren, een deel van de vloer en een haard konden worden onderzocht. Waarschijnlijk heeft dit huis met de voorzijde langs de Huyterstraat, een straatje aan de noordzijde van het gasthuis, gestaan. De twee hierboven genoemde huizen waren beide ouder dan het 15e-eeuwse hoofdgebouw van het gasthuis. Zij stonden op het terrein dat pas in het eind van de 14e eeuw gekocht werd om het gasthuis uit te breiden. Alle overige funderingsresten achter het hoofdgebouw stammen uit de 17e eeuw en later. De groots opgezette uitbreiding van het gasthuis in de 15e eeuw heeft dus twee eeuwen voldaan.

Het onderzoek is voorlopig afgesloten. In de nabije toekomst komt er wellicht een mogelijkheid het schip van de kapel en de aansluiting met het hoofdgebouw te onderzoeken.

Stichting ter bevordering van de archeologie in Delft;
ROB, Amersfoort

J.G.M. Kistemaker

Dordrecht: Waag (afb. 10) Aansluitend bij de eerdere opgravingen aan de Tolbrugstraat-Waterzijde en de Groenmarkt (Sarfatij 1972 en Holland 15, 1983, 271-278) is in

juni 1986 en 1987 gegraven achter en naast het behouden deel van de voormalige Twentsche Bank, Wijnstraat 239 (Sarfatij 1987). Doel van het onderzoek waren gebouw en ondergrond van de Waag en de naaste omgeving. Drie naast elkaar gelegen Middeleeuwen percelen (aangeduid met I, II en III) zijn daartoe nader bekeken. De resultaten hebben betrekking op (a) de vroegste ophogingen en de eerste bebouwing in hout en tufsteen, (b) de daaropvolgende bebouwing in baksteen, waaronder het volledige huis Scharlaken dat later Waag is geworden, (c) de ontwikkeling van de rooilijn langs de Wijnstraat en van de achtererven richting Grote Markt, (d) de mate van welstand zoals deze blijkt uit de mobiele vondsten.

(a) Onder het huidige maaiveld op 3 m + NAP bevond zich de natuurlijke ondergrond van afwisselende lagen kleiig veen en venige klei op 3,2 tot 3,8 m – NAP. Hierop lag een pakket van ophogingen tot ca 0 NAP bestaande uit sterk venige klei, veel mest en lagen met grovere organische resten. In de onderste 1,5 m van de ophogingen was geen perceelsindeling te herkennen; de bovenste 2 m bevatten veel liggend en staand houtwerk van erfscheidingen (aangepunte palen, planken, vlechtwerk) die loodrecht op de Wijnstraat staan. De grondsamenstelling aan weerszijden van de erfscheidingen verschilde nogal. De laatste waren dus tegelijkertijd grondkering en perceelsgrens. Van de op grote diepte liggende erfscheidingen konden slechts enkele losse gedeelten opgegraven worden, zodat het niet mogelijk bleek aaneengesloten patronen vast te stellen. Opmerkelijk was de verhouding tot de latere perceelsgrenzen: zo deelde een erfscheiding perceel I in de lengte precies middendoor, terwijl een andere duidelijk de voorloper was van de scheiding tussen II en III.

De sporen van houtbouw representeerden geen bouwwerken. Hoogstens is er sprake van een kleine met vlechtwerk omtuinde ruimte dicht bij de (Wijn)-straat en verder enige planken looppaden en met hout beschoeide greppels naar achteren. De oudste ophoging dateerde dicht langs de straat uit de late 12e, iets verder naar achteren uit de vroege 13e eeuw; de jongere ophoging met het houtwerk overwegend uit het tweede kwart van de 13e eeuw. Het verschil in datering binnen de onderste ophoging hangt samen met de vroege occupatiegeschiedenis van de Dortse stadskern. Reeds eerder (Holland 15, 1983, 272-274) is vastgesteld dat de eerste vestiging heeft plaatsgevonden in twee smalle stroken langs de huidige hoofdstraten aan weerszijden van de Voorstraatshaven. Vanuit deze stroken is het vestigingsgebied door ophoging over het laaggelegen achterland uitgebreid.

Uit het tweede kwart van de 13e eeuw dateerde ook een raadselachtig tufstenen overblijfsel van steenbebouwing. Wellicht bestaat er een samenhang met een, enige percelen naar het zuidwesten (achter Groenmarkt 5), opgegraven hoek van turfsteen, die op dezelfde diepte en nagenoeg op dezelfde afstand van de rooilijn lag (Holland 15, 1983, 273).

(b) De vroegste baksteenbouw bevond zich op perceel I langs de Waagpassage waar vanaf het einde van de 16e eeuw de Waag was gevestigd in een gebouw dat voordien als huis Scharlaken bekend stond. Het gebouw bleek twee hoofdbouwfases (A en B) gekend te hebben. De aanleg van fase A tussen 1225 en 1250 bestond uit een zeer groot langwerpig gebouw haaks op de Wijnstraat. Het besloeg de volle breedte – 9 m – van het perceel en omvatte een 23,5 m lange, licht trapezuim-vormige voorbouw en een aangebouwd achterdeel. Dit was 11,5 m lang, zodat het pand als geheel een oppervlak van 9 × 35 m besloeg. Aanwijzingen voor enige nadere indeling zijn niet aangetroffen, zodat de voorruimte beneden als een grote open zaal of hal opgevat kan worden en het achterdeel als een hiermee in verbinding staande grote kamer. Opmerkelijk is dat de voorgevel van dit huis een aantal meters vóór de huidige rooilijn in de Wijnstraat werd gevonden. Door de beperkte onderzoeksmogelijkheden is de toegankelijkheid vanaf de Wijnstraat niet geheel duidelijk geworden. De sluitgevel van de voorbouw kende in oorsprong drie doorgangen naar het achterdeel: een middendoorgang tussen twee fijne muurpilasters en deuren in de hoeken. De achtergevel van de aanbouw had slechts één

Afb. 10. Dordrecht: Waag, Laat-gothisch beeld van Johannes de Evangelist (links, hoog ca 36 cm) en pelgrimsinsigne van Rocamadour uit het eerste kwart van de 13e eeuw (rechts, hoog ca 5,3 cm).

smalle uitgang in het midden.

De muren van het gebouw rustten onmiddellijk op de eerder genoemde ophogingen. Door de sterke zetting van de slappe ophogingsgrond in het laaggelegen achterland is reeds tijdens de bouw verzakking naar achteren opgetreden. Aanvankelijk lijkt men gepoogd te hebben door ophogingen het looppniveau op peil te houden. Dit heeft de betrekkelijk snelle opeenvolging van zes vloeren tot gevolg gehad en het herhaaldelijk aanbrengen van verhoogde dorpels. De oorspronkelijke begane grond van het gebouw is zo, zeker wat de achterste helft betreft, voor een groot deel in de grond verzonken. Het bewaard gebleven opgaande muurwerk bij de voorgevel is nog 1 m hoog, achteraan is dit opgelopen tot 2,25 m, de verzakking wordt in de lange zijmuren geaccentueerd door een reeks van 13 lampnissen op gemiddeld 1,5 m boven de muurvoet en de onderlijnen van enige achtereenvolgens opgebrachte pleisterlagen. De achterste lampnissen waren al bij het aanbrengen van de derde vloer (nog vóór 1300) op vloerniveau gekomen. De lampnissen werden daarop dichtgezet. Het scheefgezakte gebouw is tenslotte omstreeks 1360 gesloopt tot op een niveau van gemiddeld 1 m - NAP en meteen daarna grotendeels op de oude onderbouw weer nieuw opgetrokken. Dit is hoofdbouwfase B.

In deze bouwfase werden enige ingrijpende wijzigingen doorgevoerd. Zo vond niet alleen vervanging van de voorbouw plaats; deze werd bovendien ingekort door de voorgevel 5 m terug te plaatsen. De aldus verkregen nieuwe rooilijn is sindsdien gehandhaafd. Het nieuwe gebouw was even breed als het oude (9 m), maar aanmerkelijk korter (18,5 m). Het staat met zijn overdadige, drieledige, laat-gothische trapgevel afgebeeld op de bekende prent uit 1744 van de gevelwand bij de Beurs door Aart Schouman. Van de daarop weergegeven drie gelijkvloerse ingangen aan de straat zijn de middelste en de rechter nu opgegraven.

Ook in deze bouwfase vertoonde het inwendige geen sporen van een verdere indeling en wederom kon men het gebouw aan de achterzijde alleen verlaten door één deur in het midden van de achtergevel. Dat het hoofdoel van de herbouw bereikt is blijkt uit de vrijwel horizontaal gebleven steenlagen in de lange zijmuren. De verzakking was kennelijk gestabiliseerd. Het oude achtergedeelte werd niet bij het nieuwe huis betrokken. Hier verschenen andere bouwwerken. Langs de moderne Waagpassage werd een

1,5 m brede en ruim 10 m lange gang aangelegd, die leidde naar een zware, langwerpige toren (5,5 × 9,5 m), met een vierkante traptoren. Van het torencomplex werd het ondergrondse deel, dat ruim 3 m diep was, teruggevonden; deze ruimte was aangelegd als een enorme beerkelder die vanaf ca 1360 tot in de 18e eeuw in gebruik is geweest. Positie en constructie doen sterk denken aan een beerkelder/torenonderbouw die aan de Heer Heiman Suisstraat opgegraven is (Holland 11, 1979, 326 en afb. 25). Trouwens, ook op perceel III werd een vergelijkbare kelder aangetroffen.

Het terrein achter de huidige Twentsche Bank, dat ten zuidwesten op perceel I aansloot, bestond uit twee oudere, 5,5 à 6 m brede percelen: II en III. Hier kan worden opgemerkt dat ook op perceel III de oorspronkelijke rooilijn van de Wijnstraat 5 m meer naar voren heeft gelegen. Opmerkelijk is dat het zuidwestelijke uiteinde van de oude voorgevel niet correspondeert met de perceelgrens meer naar achteren. Deze gevel eindigde middenvoor het naast III gelegen perceel. Op het achterterrein bleek de bebouwing zowel op II als op III in de loop van de tijd sprongsgewijs verlengd te zijn. Deze ontwikkeling verliep niet synchroon (begin van de aanleg op II ca 1300 met uitbreidingen rond 1325 en 1350, begin op III zeker na 1300, vermoedelijk zelfs na 1350). Des te opvallender is daarom de gemeenschappelijke lijn waarop de beide eindgevels tenslotte werden opgericht, welke lijn bovendien in het verlengde lag van de eindgevel van I-A. Vanaf deze lijn voerden zowel op II als op III korte gangen, naar forse gemetselde beerkelders op het achtererf die zeker tot na 1600 in gebruik zijn gebleven. De kelder op perceel III die overdekt was met een kruisribgewelf kan, zoals het geval was bij I, tevens opgevat worden als de onderbouw van een toren.

De aanleg van hoofdbouwfase I-A dateerde uit het tweede kwart van de 13e eeuw. De ophogingen tot subfase A-3 moeten vóór 1300 zijn aangebracht, de ophogingen nadien (subfase A-4-6) tot aan ca 1360. Hoofdbouwfase I-B dateert uit die tijd; de geringe ophogingen B-1 en 2 zijn te volgen tot ca 1400. De gebruikssporen daarna zijn door de recente verstoringen van de toplagen niet nader te dateren.

(c) De zeer beperkte opgravingsputten, eigenlijk meer kijkgaten, in de Wijnstraat hadden als eerste doel de verandering in de rooilijn te onderzoeken. Daarnaast boden zij de gelegenheid enig inzicht te verkrijgen in de opbouw van de straat. Onder 0,7 m + NAP was er geen spoor van een weg of straat. De grond bestond uit de gebruikelijke ophoging van venige klei. Vanaf dit niveau tot aan 2,2 m + NAP was er een pakket van overwegend grijs zand met enkele dunne lagen van baksteenpuin met mortelresten dat met het gebruik als straat samenhangt. Het zand, of een groot deel ervan, moet reeds aangebracht zijn vóór de bouw van het eerste huis Scharlaken: de bouwleuf voor de voorgevel van I-A is hierin gegraven. De oudste twee puinlagen (op 1 en 1,4 m + NAP) dateren uit het derde kwart van de 13e eeuw en weerspiegelen de eerste straat. De derde en bovenste puinlaag in het zand (op 1,8 m NAP) was van na 1350 en markeert de verplaatsing van de voorgevel. Boven het zand begon een dik pakket van herhaaldelijk omgezette grond tot aan het huidige plaveisel, waarin verder geen niveaus te onderscheiden waren.

Aan de achterzijde van de bebouwing is gezocht naar een eventuele voortzetting van de zware 14e-eeuwse kademuur die in de nabije opgraving achter Groenmarkt 5 gevonden was (zie Holland 15, 1983, 276-278), evenwel zonder resultaat. Het ziet er naar uit dat het waterfront op dit punt weer versprongen was. Dit verspringende verloop van het waterfront achter de bebouwing langs de hoofdstraat hangt samen met het ook bij vorig onderzoek gevonden verschijnsel van wisselende lengten per groep van percelen, in de vorm van grote landhoofden, tijdens het langdurige proces van ophogingen en aanplantingen van de 13e tot de 15e eeuw in dit noordwestelijke stadsgedeelte.

(d) De oudste vondsten bestonden uit scherven van pingsdorf, paffrath, andenne en kogelpot aardewerk uit de tweede helft van de 12e eeuw. Er is een opmerkelijke toename van het vondstenmateriaal in de eerste helft van de 13e eeuw, onder meer van zeer vroeg Rijnlands proto-steengoed. Uit het derde kwart van de 13e eeuw dateert een

opvallend grote groep van het zogenaamde hoogversierde aardewerk. Het karakter van de vondsten op deze vindplaats is in vergelijking met andere stadswijken meer gevarieerd en luxer. Hier woonden de grote kooplieden. Enkele bijzondere vondsten zijn een pelgrimsinsigne uit het Zuidfranse bedevaartsoord Rocamadour (eerste kwart 13e eeuw), een houten beeld van de Evangelist Johannes en een eenhandsluit (beide uit de grote beerput achter huis Scharlaken) en een ijzeren mondharp (gevonden in een van de bovengenoemde lamprissen en daterend van vóór 1375).

De organisatie van deze opgraving was nogal ingewikkeld door de grote schare van belanghebbenden — naast de archeologen — voor de verschillende terreingedeelten. Dankzij ieders inspanning kon het onderzoek niettemin tot een succesvol einde gebracht worden. Met name de gemeente Dordrecht (contactpersoon voor de archeologie ir. R. Krooshof, projectleider W. van Leeuwen en voor het marktwezen M. Dooren), en Woningstichting De Vooruitgang (projectleider W. van der Linden) hebben hieraan een niet te onderschatten bijdrage geleverd. Met grote erkentelijkheid zij hier ook de belangrijke financiële ondersteuning door de provincie Zuid-Holland vermeld. Uitvoerenden vanwege de ROB: M.J.A. de Haan, J.G.M. Kistenmaker, H. Sarfatij. ROB, Amersfoort H. Sarfatij

Gouda Op de Varkenmarkt kon door leden van Golda enig onderzoek worden uitgevoerd bij de bouw van een groot woon-, winkel- en kantorencomplex. Op deze plaats lag het Maria Magdalenaklooster, dat in de 15e eeuw werd gesticht. Voor onderzoek was helaas veel te weinig tijd beschikbaar. De belangrijkste waarneming betreft een uit spaarbogen bestaande fundering, die op planken stond die weer door houten palen werden ondersteund. Tussen de spaarbogen werd 15e- of begin 16e-eeuws aardewerk aangetroffen. Een bijzondere vondst is een rond pijpaarden relief dat de annunciatie aan Maria voorstelt, gecombineerd met de jacht op de eenhoorn.
Bron: Van Dam 1987.

's-Gravenhage: Grote Kerk Tijdens de restauratie werden grondwerkzaamheden uitgevoerd voor het aanleggen van vloerverwarming in het koorgedeelte van de kerk, voor de restauratie van het monument van Van Wassenaer Van Obdam en voor het maken van sanitaire voorzieningen onder de zuidzijde van kerk. Voor het aanleggen van de vloerverwarming moest het koorgedeelte met ca 0,25 m verlaagd worden. Hierdoor dreigde gevaar voor een aantal van de nog aanwezige grafkelders. Gelukkig bleken de gewelven die te hoog lagen in de betonvloer uitgespaard te kunnen worden. Alle zichtbare grafkelders werden ingemeten en getekend. Scherfmateriaal, waardoor een nauwkeurige datering van de grafkelders mogelijk zou zijn, is niet gevonden. Op grond van doorsnijdingen van het metselwerk en van de verschillende steensoorten is het mogelijk een relatieve datering te geven vanaf het begin van de 15de eeuw tot 1829, toen de laatste begraving plaatsvond.

In de bijgebouwen aan de zuidzijde van de kerk werd een kelder gegraven onder de foyer. Hierbij bleek dat funderingsversnijdingen van een steunbeer en van de kerkmuur geheel waren afgekapt, ondergraven en daardoor ernstig verzakt. De kerkmuur zelf was vanaf de voet van de fundering tot een diepte van 70 cm halfrond uitgekapt. Aan beide kanten hiervan waren de resterende versnijdingen weggehakt om ruimte te maken voor kelders. De boogaanzetten waren nog duidelijk zichtbaar. De zo ontstane nis, die gedeeltelijk met tegels was bezet, moet een spiltrap hebben bevat.

Op het niveau van de keldervloer werd in situ een deel van een aspot gevonden. Op grond van het weinige scherfmateriaal zou de bouw van de kelder na het midden van de 15e eeuw hebben plaatsgevonden. Dit komt overeen met de bouw van het huidige koor, die heeft plaatsgevonden tussen 1434 en 1455. Na een grondige ingreep om verder zakken van de fundering te voorkomen werd de kelder ontgraven tot onder de aanleg van de kerkfundering. Uit het hier gestoken bodemprofiel bleek dat op 0,60 m + NAP een